

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-59>

УДК 1(091)

Ярмоліцька Н.В., Туренко В.Е.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Д.Х. ОСТРЯНИН ЯК ІСТОРИК ФІЛОСОФІЇ: ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Анотація. В статті розглядаються ключові ідеї одного з представників Київської філософської школи Острянина Данила Хомича. Основна увага зосереджена на тих ідеях Д. Острянина, які стали новаторськими в межах радянської історико-філософської думки. Головним предметом дослідження став історико-філософський підхід вченого до аналізу української філософської думки, до дослідження історії вітчизняного природознавства, до вивчення ідейно-історичних джерел матеріалістичної традиції на Україні. Також було показано, що на основі поглибленого історико-філософського аналізу Д. Острянин висвітлював основи філософського світогляду таких видатних українських постатей, як Г. Сковорода, Я. Козельський, О. Новицький, Т. Шевченко, І. Франко, М. Максимович та ін. Ідеї Д. Острянина не втратили актуальності й сьогодні, їх можна застосовувати при вивченні історії філософії, української філософії, історії природознавства, філософських проблем природознавства.

Ключові слова: Д. Острянин, історія філософії, українська філософія, матеріалістична філософія, радянська філософія, філософські проблеми природознавства.

Yarmolitska Nataliia, Turenko Vitalii

Taras Shevchenko National University of Kyiv

D.K. OSTRYANYN AS HISTORIAN OF PHILOSOPHY: RESEARCH OF UKRAINIAN PHILOSOPHICAL THOUGHT

Summary. The article is dedicated to a brief review of the philosophical research of the Ukrainian philosopher Danylo Khomych Ostryanyn, his philosophical conceptions of Ukrainian philosophical thought, which took a special place in soviet philosophy. Today the revision soviet philosophical heritage is relevant because it gives an opportunity to better understand the real values of philosophical heritage and the worldview of scientists, which worked at times domination of soviet ideological political doctrine. Creativity is traced the scientist in 60-70 years XX century and installed what in this period he is activity develops ideas of history-philosophical approach to analyzes of Ukrainian philosophical thought, and also investigate a history domestic natural science, traces the ideological-historical sources of materialistic tradition on Ukrainian. D. Ostryanyn is researched materialistic trends in philosophical and sociological views of G. Scovoroda; traced the development sociology-political, philosophical, sociological and esthetics views of T. Shevchenko; traced the development philosophical, sociological, ethics and socio-political views of J. Kozelsky; considered the work of M. Maksimovich from questions is natural sciences, history and philology; highlighted the views of I. Franko, and take him name of thinker-materialist, fighter against of religion and philosophical idealism. Analyzed the materialist views of Ukrainian philosophers, writers, naturalists and highlighting the history of dialectical ideas, aesthetics, tracing the development of the worldview of socio-political figures and naturalists, D. Ostryanyn to show what role in the history of domestic science and culture played by these figures. Although the scientist had to work within the framework of soviet ideological censorship, his research was characterized by objectivity and independence, and it had a significant impact on further research by scientists. Ideas of D. Ostryanyn have not lost relevance today, they can be used in the study of the history of philosophy, Ukrainian philosophy, the history of natural science, philosophical problems of natural science.

Keywords: D. Ostryanyn, history of philosophy, Ukrainian philosophy, materialistic philosophy, soviet philosophy, philosophical problems of natural science.

Постановка проблеми. Сьогодні системне вивчення еволюції, розвитку та переосмислення вітчизняної наукової спадщини стає предметом досліджень багатьох науковців. Серед різних етапів розвитку української філософської думки все більше привертає увагу період радянської доби, період, коли українська філософія прив'язувалась до марксистсько-ленінського вчення, якому необхідно було слідувати. Втім, існувала когорта науковців, які намагались уникати заідеологізованості в цьому питанні, вони йшли шляхом об'єктивності та історичності наукового аналізу. Серед них були викладачі Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, які в радянській період досліджували філософську спадщину українських мислителів. Їхні дослідження були позначені духом вільнодумства та свободолюбства, вчені намагались

викарбувати власний почерк у здійснюваних філософських дослідженнях [1, с. 4]. Серед таких вчених був видатний український філософ, член-кореспондент АН УРСР – Острянин Данило Хомич (1906-1988), який понад тридцять років пропрацював у Київському державному університеті. Головне завдання даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу творчого доробку Д.Острянина, віднайти цінні ідеї в працях вченого та з'ясувати, яку роль вони відіграли у вітчизняній філософії радянського періоду.

Аналіз публікацій. Дослідження розвитку філософської та суспільно-політичної думки України були представлені в працях вітчизняних вчених – Є. Андрюса, І. Бичка, В. Євдокименка, П. Йолона, С. Йосипенка, М. Кисельова, А. Конверського, П. Кралоюка, С. Кримського, В. Литвинова, М. Лук, Н. Мозгової, В. Напа-

дистої, М. Поповича, С. Пролеєва, С. Руденка, Я. Стратія, М. Ткачук, М. Тарасенка, Ю. Федіва, Я. Юринця та ін. Безпосередньо, українську філософську думку радянського періоду вивчали такі вітчизняні вчені, як – В. Горський, Г. Заїченко, Т. Корчинська, В. Лісовий, В. Нічик, І. Огородник, М. Русин, В. Табачковський, О. Шеремета, С. Яворський та ін. Сучасна українська філософська література налічує чимало праць присвячених філософській спадщині представників Київської філософської школи, при дослідженні якої багато хто посилався на праці Д. Острянина, однак наукові здобутки вченого щодо досліджень української філософської думки не стали предметом окремої ґрунтовної розвідки, тому потребують подальшого наукового дослідження. Мета цієї статті – переосмислення наукових пошуків Д. Острянина, а саме дослідження вченим філософської думки та природознавства на Україні в контексті вивчення особливостей розвитку вітчизняної філософської думки періоду радянської доби.

Виклад основного матеріалу. Д. Острянин належав до тієї когорти радянських вчених, які вивчали історію вітчизняної науки, досліджували філософську, соціологічну та суспільно-політичну думку України. Він став одним з перших, хто простежив зародження і розвиток матеріалістичної філософії на Україні, вважаючи її однією з складових частин духовної спадщини українського народу. Вчений проаналізував матеріалістичні погляди українських філософів, письменників, природознавців, висвітлював історію діалектичних ідей, естетики, простежив розвиток світогляду багатьох суспільно-політичних діячів та природознавців. Свої дослідження Д. Острянин розпочинає з другої половини XVIII ст., періоду коли філософська думка на Україні вже відійшла від богослів'я і стала розвиватись на основі матеріалістичного вчення, яке спиралось на природничо-наукові знання того часу. На це спрямувало вченого переконання в тому, що дослідження філософської спадщини, теоретичної основи духовної культури, допомагає зрозуміти особливості розвитку теоретичного мислення народу. Д. Острянин, як історик філософії, обґрунтував необхідність вивчення вітчизняної історико-філософської спадщини, довівши, що це сприятиме розвитку наукового світогляду. Також він досліджував розвиток матеріалізму і діалектики, пояснюючи, як застосовувати матеріалістичну діалектику до пізнання світу і його перетворень [2, с. 6]. Зазначимо, що наукові дослідження Д. Острянина стосувались, переважно, матеріалістичної філософії. Він пояснював, що важливою особливістю розвитку філософської думки України і Росії в дорадянський період було те, що тодішня матеріалістична філософія розвивалась неофіційними філософами-професіоналами, здебільшого це були письменники, природознавці та політичні діячі. Тоді як офіційні філософи у своїй більшості були ідеалістами.

Досліджуючи ідейно-історичні джерела матеріалістичної традиції на Україні Д. Острянин підкреслював, що філософська думка кожного народу, в різні історичні епохи, виникала на основі використання теорій, створених в минулому. Загалом, відмічає вчений, філософія певним

чином мала вплив на все суспільне життя, що вкотре доводило її відносну самостійність як однієї з форм суспільної свідомості. У цьому зв'язку розвиток філософських ідей може, як випереджати матеріальне життя суспільства, так і відставати від нього. Історії відомі випадки, коли економічно відсталі країни мали досить розвинуті філософські вчення. Наприклад, Франція XVIII ст. в економічному відношенні значно відставала від Англії, але в філософії досягла вищого ступеня, ніж англійська. Філософська думка Німеччини початку XIX ст., на відміну від Англії та Франції, також досягла свого вищого рівня (переважно на ідеалістичній основі), не дивлячись на те, що ці держави були в економічному і політичному розвитку в цей період більш розвинені. Теж саме стосується і філософської думки на Україні, яка формувалась під дією різних ідейних впливів, як внутрішніх так і зарубіжних, ідеалістичних і матеріалістичних ідей, поглядів, теорій тощо [2, с. 19–20].

Основна увагу історико-філософських пошуків Д. Острянина була зосереджена на дослідженні вітчизняної філософської думки. Однак в радянські часи будь-які звернення до українського філософського спадку необхідно було підлаштовувати до офіційної філософської ідеології, що пояснює чому дослідження Д. Острянина були присвячені вивченню саме матеріалістичної філософії України. Вчений зазначав, що філософія зазнала впливу матеріалістичних теорій особливо західноєвропейських країн, але найпомітніший відбиток залишили в ній ідеї російської філософської і суспільно-політичної думки. Починаючи з періоду феодалізму, коли на Україні та Росії панувала релігійно-схоластична ідеологія, виникають окремі ідеї проти схоластики та богослів'я, які можна зустріти в творах професорів Київської академії І. Кононовича-Горбацького, І. Галятовського, І. Гізеля, Й. Кроковського, Л. Барановича та інших, які робили певні спроби до звільнення філософії від опіки богословів. Найбільш активним у цьому напрямку був Ф. Прокопович, який заперечував схоластику і містику, ставився критично до богословських теорій, а у своїх творах закликав до вивчення природи, популяризації знань, визнавав силу розуму та науки, хоч і не заперечував філософського ідеалізму і релігії. Загалом, XVIII століття характеризується найбільшими досягненнями у філософській і соціологічній думці в Росії, це – М. Ломоносов і О. Радіщев, на Україні – Г. Сковорода і Я. Козельський [2, с. 21].

Д. Острянин, вивчаючи матеріалістичні тенденції на Україні, зосереджує увагу на дослідженні філософських та соціологічних поглядах Г. Сковороди, який прагнув створити таку філософію, яка служила б народів, допомагала йому знайти шлях до кращого життя, до щастя. Центральне місце у філософії Г. Сковороди, зазначає Д. Острянин, посідає людина. Загалом, відмічає вчений, погляди Г. Сковороди є різновидністю пантеїзму на ідеалістичній основі, які з часом еволюціонували в бік матеріалізму та атеїзму, що проявилось у визнанні ним вічності матерії, об'єктивної закономірності розвитку природи тощо. Однією з найхарактерніших рис світогляду Г. Сковороди був його гуманізм, а сам філософ,

як неодноразово зауважував І. Франко, виступив одним з перших його провісників. Г. Сковорода був палким патріотом своєї батьківщини, безмежно любив Україну і її народ, вірив у те, що настане час, коли його батьківщина стане країною щастя і справедливості. Основною складовою частиною соціологічних поглядів Г. Сковороди була його етика, пройнята патріотизмом і гуманізмом. Д. Острянин відмічав, що Г. Сковороді вдалось сформулювати основні вимоги нової етики. Він виходив з того, що етичні норми не вічні, а формуються в процесі суспільного життя, виховання і освіти. Г. Сковорода вважав, що «людина приходить у світ морально чистою, а моральні вади у неї породжуються несправедливим суспільним ладом, умовами життя, неправильним вихованням. Шляхи морального удосконалення людини він шукав не в релігії, а в науці та освіті народу» [2, с. 39–40].

До наукового доробку Д. Острянина належить детальне дослідження філософії Я. Козельського, який у поглядах був послідовником Г. Сковороди, у філософії дотримувався матеріалістичної тенденції, яка з роками переросла в матеріалістичну систему. Я. Козельський був високоодарованою, всебічно освіченою людиною, мав знання з гуманітарних і природничих наук. Як зазначав Д. Острянин, при розв'язанні основних питань філософії Я. Козельський слідував поглядам французьких матеріалістів – Гельвеція, Руссо, Монтеск'є та ін., поділяв філософію на теоретичну (онтологія і гносеологія) та практичну (юриспруденція і політика). Він виходив з того, що існує об'єктивно, незалежно від людської свідомості чи якоїсь надприродної сили, підкреслював, що всі навколишні предмети, тіла є матеріальними. Матерія, в усіх її видах властивий рух, який має кілька різновидів, але всі вони належать до механічної форми руху матерії, до переміщення предметів у просторі. Такі погляди Я. Козельського, зазначає Д. Острянин, як і більшості мислителів XVIII ст., завадили йому піднятися до розуміння руху в усій його різноманітності. У соціології, в етичних і суспільно-політичних поглядах Я. Козельського також простежується наслідування французьким матеріалістам XVIII ст. Розглядаючи людину як продукт навколишнього оточення він рішуче заперечує релігійно-ідеалістичні твердження про природженість її ідей. «Погляди, переконання людей, вважав Я. Козельський, формуються в процесі життя, навчання і виховання, під впливом суспільного оточення. Саме ж суспільне оточення він розумів, як і французькі матеріалісти, ідеалістично, звівши його до державних законів і звичаїв» [2, с. 43–44]. Такі матеріалістичні та антифеодальні ідеї Я. Козельського і підготували теоретичний ґрунт для подальшого розвитку філософської та соціологічної думки. Д. Острянин переконаний, що філософські та соціологічні погляди Г. Сковороди та Я. Козельського стали найціннішим ідейно-теоретичним надбанням на Україні, адже вони висловили чимало цікавих та вагомих думок з питань теорії пізнання, намагались проникнути в глибини діалектичних загадок і прогресивних соціологічних ідей, звертали увагу на розробку соціологічних питань, приділили особливу увагу питанням етики.

В умовах, коли жив і працював Д. Острянин, засуджувалась ідеалістична філософія, а марксистсько-ленінська, вважалась єдино вірною, від вчених вимагалась критика ідеалістичних поглядів. На цій основі Д. Острянин досліджує питання розвитку ідеалістичної філософії на Україні. Він зазначає, що ідеалістична філософія перебувала під впливом німецької класичної філософії Канта, Фіхте і Шеллінга. Головними представниками ідеалістичної філософії на Україні в першій половині XIX ст. були І. Шад, А. Дудрович, М. Курляндцев, І. Гриневич, Й. Михневич та ін. І. Шад був професором Харківського університету, він пропагував філософію Фіхте і Шеллінга, а за поширення соціологічних поглядів Шеллінга його було вислано за межі Російської імперії. Загалом філософським поглядам І. Шада були властиві елементи ідеалістичної діалектики, зокрема визнання внутрішньої суперечливості речей і явищ природи. Наступником І. Шада в Харківському університеті був А. Дудрович, який на початку своєї діяльності поділяв його погляди, але згодом став на бік філософсько-богословської містики. А. Дудрович розглядав світ як вияв божества, а людину – як вінець його творіння. Він пропагував реакційну шеллінгіанську концепцію філософії, за якою все примирюється, в усьому шукається «прісносуца сила» божества. Така філософія А. Дудровича, зазначає Д. Острянин, є неприйнятною для матеріалістів, «які не бачать у Всесвіті нічого іншого, крім *атомів (molecules)* і *сліпого випадку*, який зближує і з'єднує їх, утворюючи всі видимі і невидимі істоти, а отже, і *матеріальну* їх душу» [2, с. 73–74]. Саме такі погляди А. Дудровича, вважає Д. Острянин, використання ним найбільш містичного вчення та найреакційніших елементів філософії Шеллінга і привели його на шлях крайнього містицизму. Подібними поглядам А. Дудровича були переконання професора Одеського ліцею М. Курляндцева, який також слідував філософії Шеллінга, перейнявши найважливіші риси його натурфілософії. Як відмічав Д. Острянин, за філософськими поглядами М. Курляндцев був об'єктивним ідеалістом шеллінгіанського напрямку (представник його реакційного крила), який вважав, що природа і людина створені єдиним, вічним началом – богом і одухотворені божественною думкою. М. Курляндцев виступав проти поширених у природознавстві метафізичних уявлень, обстоював діалектичну єдність і взаємозв'язок усіх явищ природи, піддавав критиці природознавців-емпіриків за те, що вони «роздрібнювали її, в своєму розумі, на зовсім особливі світи» [2, с. 75].

В цьому аспекті, відмічав Д. Острянин, менш прогресивними були твори ідеалістів І. Гриневича та Й. Михневича, які не так критично заперечували матеріалістичні положення про вирішальне значення досвіду в пізнанні, про чуттєве походження людських знань і свідомості. Загалом пропаганда релігії була основним напрямком боротьби ідеалістичного табору на Україна з матеріалізмом і наукою. Й. Михневич взагалі не визнавав філософії, яка не базується на релігії. Такої ж думки дотримувався і професор ліцею К. Зеленецький, визнаючи за істину лише те, що не суперечило біблії. Менш категоричним

у поглядах на матеріалізм та ідеалізм був професор філософії і психології Київського університету О. Новицький. Він намагався еkleктично поєднати елементи матеріалізму з ідеалізмом. Говорячи про «однобічність» матеріалізму і спекулятивність ідеалізму, О. Новицький закликав об'єднати ці два філософські напрями, щоб надалі примирити їх у «вищій філософії», він намагався поєднати умоглядне пізнання з досвідом, надаючи перевагу умоглядові. Д. Острянин відмічав, що заслугою О. Новицького було те, що він відстоював передові ідеї, до яких належала психологія, яку філософ вважав досвідною наукою і вказував на активний характер процесу сприйняття та відображення в ньому властивостей предметів тощо. О. Новицький належав до популяризаторів стародавньої східної філософії й висвітлював історію філософії з позицій ідеалізму [2, с. 76–77].

Значно помітно поживається науково-дослідницька робота Д. Острянина в питаннях діалектико-матеріалістичного осмислення вітчизняної матеріалістичної традиції у філософії. Вчений досліджує погляди видатних українських мислителів Т. Шевченка, І. Франка, М. Максимовича та ін. Наразі, вивчаючи соціально-політичні, філософські, соціологічні та естетичні погляди Т. Шевченка, Д. Острянин визнає творчість геніального українського поета і художника вищим етапом у розвитку філософської думки того часу, суспільно-політична діяльність якого припала на тяжкі роки кріпосництва, поміщицького і самодержавного гноблення, роки повного безправ'я народу. Світогляд Т. Шевченка, відмічає вчений, формувався в умовах зростання антикріпосницького селянського руху, тому поет перейняв кращі традиції української прогресивної суспільно-політичної, соціологічної і філософської думки. Д. Острянин називає Т. Шевченка революційним демократом, який вперше на Україні висунув ідею селянської революції, в якій вбачав єдиний шлях ліквідації кріпосництва і царизму. Ця тема простежується майже в кожному вірші поета, він вірив у те, що визволення українського народу від національного гніту є складовою частиною боротьби за визволення від соціального поневолення [2, с. 82–86]. Також Д. Острянин характеризує Т. Шевченка як матеріаліста, який не сумнівався в здатності людини пізнавати світ. Він заперечував агностицизм і скептицизм, рішуче відкидав теорію «природжених ідей», розглядаючи їх як вигадку ідеалістів, тому що ідеї, запевняв поет, виникають в процесі життя людей. Філософські погляди Т. Шевченка відрізняються від пасивно-споглядального метафізичного матеріалізму того часу. Діалектичні моменти його світогляду показують переконаність поета в тому, що на місце феодально-кріпосницькому ладу повинен прийти новий суспільний лад. Але як і всі матеріалісти домарксистського періоду, зазначає Д. Острянин, він не зміг поширити матеріалістичну філософію на пояснення явищ суспільного життя, тому й залишився, в цілому, на позиціях ідеалістичного розуміння історії [2, с. 90–91].

До табору мислителів-матеріалістів, борців проти релігії та філософського ідеалізму Д. Острянин відносить і видатного українсько-

го письменника І. Франка, який був активним учасником визвольного руху трудящих мас Галичини. Він уважно вивчав соціалістичні вчення, політекономію та філософію, цікавився досягненнями в природознавстві. У філософських поглядах І. Франка простежується вплив матеріалістичного вчення російський та українських революційних демократів середини ХІХ ст. Герцена, Белінського, Чернишевського, Шевченка, Добролюбова та ін. Перебуваючи під впливом робітничого руху та ідей марксизму, І. Франку вдалось продовжити розвивати ці традиції. Втім, зазначає Д. Острянин, він не став марксистом, хоча й сприйняв деякі марксистські ідеї, але не зміг зрозуміти складові частини марксизму – діалектичного та історичного матеріалізму [5, с. 19–20]. Матеріалістичну направленість у поглядах І. Франка можна зрозуміти з відстоювання і пропагування письменником матеріалістичного розуміння природи. Д. Острянин зазначає, що борючись проти ідеалізму всіх видів І. Франко поводить себе як матеріаліст, доводячи об'єктивність природи, показуючи її незалежність від людської свідомості і будь-яких духовних сил. Він стверджував, що матеріальний світ існує вічно, а матерію і природу ніхто ніколи не творив, отже її неможна знищити. І. Франко заперечував ідеалістичний погляд про незалежність людської свідомості, «душі» від тіла, матерії. За визначенням письменника свідомість є результатом діяльності центральної нервової системи, функцією людського мозку, зі смертю людини припиняє діяти центральна нервова система, а отже і зникає її свідомість. Таким чином, пояснює Д. Острянин, І. Франко заперечує твердження представників релігійно-ідеалістичного світогляду про безсмертність душі, про її вічне життя [5, с. 21]. Як мислитель-матеріаліст І. Франко намагався поширити свої погляди на пізнання суспільного життя, однак, зазначає Д. Острянин, йому не вдалось піднятися до рівня діалектичного матеріалізму, тому він не зміг послідовно провести принципи матеріалізму в поясненні суспільних явищ, в отже не зміг стати на позиції історичного матеріалізму. Попри це, Д. Острянин вважав, що матеріалізм І. Франка, це теоретична основа його суспільно-політичних, революційно-демократичних і естетичних поглядів, а його філософські погляди і боротьба проти релігійно-ідеалістичного світогляду характеризують письменника, як прогресивного мислителя і борця за наукове розуміння світу [5, с. 24].

В працях Д. Острянина, присвячених дослідженню історії боротьби за матеріалізм у природознавстві, основна увага автора зосереджується на вивченні поглядів професорів природничих факультетів Харківського та Київського університетів – Т. Осиповського, П. Шумлянського, А. Стойковича, М. Остроградського, В. Лапшина, Х. Козсагена, М. Максимовича та М. Козлова, показана критика вченими ідеалістичної натурфілософії, віталізму та ідеалізму. В тій чи іншій мірі, відмічає Д. Острянин, їм вдалось відстояти матеріалістичні принципи в науці, чим вони збагатили природознавство й зміцнили природничо-науковий фундамент матеріалістичної філософії [2, с. 96]. Також Д. Острянину належать дослідження найбільш відомих пред-

ставників ідеалістичного табору на Україні, серед яких були професори філософії Київської духовної академії, Київського, Харківського, Одеського та Львівського університетів, реакційні письменники та публіцисти. Деякі з них пропагували об'єктивний ідеалізм православно-теїстичного характеру (С. Гогоцький, П. Юркевич, К. Ганкевич), дехто поєднував у своїх системах об'єктивний ідеалізм із суб'єктивним (П. Ліницький, М. Грот), також були й прихильники махізму (В. Лесевич). Серед прогресивних діячів України Д. Острянин виділяє – О. Потебню, М. Драгоманова, М. Зібера, І. Франка, С. Подолинського, П. Грабовського, Лесю Українку, М. Коцюбинського та ін., він відносить їх до революційних демократів, які піддавали критиці ідеалістичну філософію, яка перебувала на ідейному озброєнні російського самодержавства та буржуазії. В основному, відмічає Д. Острянин, представники матеріалістичного напрямку викривали ідеалістичну філософію як теоретичне виправдання релігії, як різновидність релігійного світогляду.

Досліджуючи творчий спадок Д. Острянина слід згадати його ґрунтовну працю «Світогляд М.О. Максимовича» (1960), в якій розглядається творчість М. Максимовича з питань природознавства, історії та філології, визначена його роль в історії вітчизняної науки і культури. Д. Острянин відмічав, що світогляд М. Максимовича, як вченого, сформувався в 20-30-х рр. XIX ст., коли відбувалось загострення кризи кріпосницької системи в Росії та розвиток нового, капіталістичного ладу. Саме розвиток капіталістичних форм господарства супроводжувався попитом на природничі науки, що створювало необхідні матеріальні передумови для їх розвитку. Цей період став сприятливим для наукових пошуків М. Максимовича, він поступово захоплюється натурфілософськими поглядами і пропагує їх. Найбільшого розвитку натурфілософські теорії набули в німецькій ідеалістичній філософії кінця XVIII – початку XIX ст. (Шеллінг і його послідовники). Натурфілософія, особливо в шеллінгіанському вигляді приваблювала людей різних напрямків і спеціальностей, нею захоплювались не тільки філософи, а й літератори, історики, натуралісти, яких цікавило нове філософське вчення. У таких умовах і формувались філософські погляди молодого М. Максимовича. Під час навчання в Московському університеті він слухав лекції М. Павлова з фізики і сільського господарства, який був послідовником німецьких натурфілософів і найбільш активних захисником і пропагандистом їхніх ідеалістичних поглядів на природу. Захопившись натурфілософськими лекціями М. Павлова, М. Максимович стає його послідовником. Його приваблює ідея розвитку, ідея зв'язку і єдності явищ природи і можливість застосування принципів натурфілософії для вивчення органічної природи. Такі погляди М. Максимовича проявляються в перших його працях, де він стверджував, що «головне не речовина, а життєва духовна сила, ідея; матеріальні ж предмети є лише відображенням діяльності цієї духовної сили, ідеї» [3, с. 37–39].

Захоплення М. Максимовича ідеалістичною натурфілософією, зазначає Д. Острянин, посту-

пово зникає, він починає розвивати думку про матеріальність природи, про об'єктивний характер її законів та обґрунтовує необхідність її детального вивчення. М. Максимович виступає за єдність природи неорганічної та органічної, адже на той час вважалося, що явища живої природи відокремлені від явищ неорганічної природи і між ними немає нічого спільного. Загалом, відмічає Д. Острянин, уявлення М. Максимовича про хімічний склад речовини були у нього не зовсім чіткими, але сама по собі ідея походження всіх тіл з єдиної матерії була досить цінною. Він говорить про те, що в природі спостерігається постійний рух, розвиток який набуває то прогресивного («висхідного») характеру, а то переходить в процес руйнування й занепаду. В процесі розвитку природа диференціюється, з простої стає складною, різноманітною і перехідною. З цього стає зрозуміло, що М. Максимович розглядав матеріальний світ як єдність в багатогранності. Як слушно зауважив Д. Острянин, думки М. Максимовича про безкінечність пізнання, природи, про пізнання як історичний процес, про історичний підхід до наукових теорій, досить яскраво характеризують діалектику в його світогляді [3, с. 40–52]. Проте, Д. Острянин зазначає, що у своїх наукових пошуках М. Максимович так і не став послідовним матеріалістом, вплив ідеалістичної натурфілософії назавжди залишив свій слід в його поглядах, а його світогляд, так само, як і його філософські погляди перебували в постійному суперечливому стані. Хоча М. Максимовичу і не вдалось повністю подолати ідеалізм і піднятися до свідомого філософського матеріалізму, «при розв'язанні ряду найважливіших питань філософії і природознавства він став на позиції стихійного матеріалізму і діалектики. Його матеріалістичні і діалектичні ідеї були значним вкладом в історію вітчизняної філософської думки» [3, с. 58–59].

Цінним внеском у розвиток ботаніки та зоології стали погляди М. Максимовича. Він був одним з перших основоположників вітчизняної ботаніки, розробив народну ботанічну термінологію, замінив іноземні назви рослин російськими, чим намагався зріднити науку з мовою народу. Також М. Максимович одним з перших звернув увагу на фізіологічну роль клітини. Як пояснює Д. Острянин, на той час існувала невелика кількість вчених, які визвали клітинну будову живих істот, більшість вважали клітину тільки структурною одиницею, тоді як М. Максимович у своїх працях підкреслював виконання клітинами певних фізіологічних функцій. Така позиція вченого стала визначним досягненням біологічної науки, вплинула на наступний розвиток усіх галузей біології. «Філософське значення цієї теорії полягало в тому, що вона була одним із найважливіших обґрунтувань єдності органічного світу, єдності походження і основних законів існування рослин і тварин» [3, с. 65–66]. Як зазначав Д. Острянин, праці М. Максимовича з питань природознавства характеризують його, як одного із ранніх попередників дарвінізму, а деякі його ідеї навіть були близькі до ідей мічурінської біології, що в певній мірі вплинуло на наукову діяльність багатьох російських вчених.

М. Максимович був досить обдарованою людиною, окрім природознавства він проявляв живий інтерес до питань фольклору, літератури та історії. Такий інтерес, пояснює Д. Острянин, був обумовлений соціальними процесами, формуванням української буржуазної нації, які з розвалом кріпосницької системи і розвитком капіталізму на Україні пробудили національне життя і національний рух проти царизму. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. виникає українська класична музика, зароджується український професійний театр реалістичного напрямку, виникає українська драматургія, все це сприяє піднесенню національної культури. Такі умови сприяли підвищеному інтересу М. Максимовича до української культури, він публікує статті з проблем мови і літератури, розвиває велику творчу діяльність в галузі фольклору і словесності, історії та археології. Д. Острянин високо оцінив діяльність М. Максимовича в галузі філології, мовознавства, історії літератури, відзначив його особливо видатну роль у фольклористиці, віднісши до важливих надбань української культури [3, с. 76–78].

Втім, основною заслугою М. Максимовича у питаннях філології, вважає Д. Острянин, було дослідження розвитку мов і культур народів. Він довів спільність походження всіх індоєвропейських народів, особливо слов'янських, показавши спорідненість їхньої мовної і народно-поетичної спадщини. Головною заслугою М. Максимовича було обґрунтування ним повноправності української мови. Він захищає її від намагання довести, що ніякої української мови немає і ніколи не було, «що «малоросійське наріччя» є результатом перекинування російської мови під впливом польської» [3, с. 90]. Такі погляди М. Максимовича підтримала більшість прогресивних філологів та письменників, які також рішуче виступали проти зневажливого ставлення до української мови. Для того, щоб відстоювати право на існування української мови М. Максимович досить детально вивчає не тільки мову, він вивчає усну народну творчість й приходять до висновку, що всупереч твердженню польських і російських шовіністів, українська мова є повноцінною і самостійною мовою. Спираючись на власні науко-

ві дослідження він довів, що серед слов'янських мов українська мова найбільш споріднена з російською і білоруською та обґрунтовує положення про те, що ці мови споріднені не тільки за своїм походженням, їм характерна спільна фонетична система, граматична будова та словниковий склад. М. Максимович вкотре доводить, що українська мова є самостійною і не являється наріччям іншої мови. Загалом, Д. Острянин високо оцінив наукову діяльність М. Максимовича, яка і в галузі природознавства, і в галузі філології та історії, «була спрямована на возвеличення своєї батьківщини, на розповсюдження науки і освіти в масах. Його девізом було поєднання науки з народом, «щоб освіта стала загальним надбанням» [3, с. 140].

Висновки. Підводячи підсумок хотілося би звернути увагу на цікавий факт з біографії Д. Острянина, на який ми випадково натрапили під час написання даної статті. Гортаючи сторінки історії ми знайшли справу сталінських розстріляних списків «Дело № 9-Л/8-6» Украинской ССР. Список лиц, подлежащих суду военной коллегии Верховного Суда Союза ССР от 3.01.1938 г.». Всього в цій справі налічується 236 прізвищ, які поділені на першу та другу категорії. У першій категорії під 16 номером по Харківській області стоїть прізвище Острянина Данила Хомича [6]. Мабуть за сміливі та відверті погляди, які кардинально відрізнялись від ідеологічних штампів радянської влади, Д. Острянин і потрапив до цих списків. Подальша доля людей зі списків нам достеменно невідома, але хотілося б звернути увагу на той факт, в які важкі часи тоталітарного режиму довелося працювати вченим, які попри всі репресії та утиски спромоглися донести до нас надбання українського народу, його історію, науку та культуру. І хоча філософські пошуки Д. Острянина були сконцентровані на дослідженні тих галузей філософського знання, які знаходились під пильним наглядом радянської ідеологічної цензури, всі вони відзначаються об'єктивністю та самостійністю й стали справжнім надбанням для подальших досліджень в області вітчизняної історії філософії та природознавства.

Список літератури:

1. Конверський А.Є., Бичко І.В., Огородник І.В. Філософська думка у Київському університеті: історія і сучасність. За заг. ред. проф. А.Є. Конверського. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 336 с.
2. Острянин Д.Х. Розвиток матеріалістичної філософії на Україні. Київ : Вища школа, 1971. 322 с.
3. Острянин Д. Світогляд М.О. Максимовича. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1960. 145 с.
4. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Київ : Вища школа: Т-во «Знання», 1999. 543 с.
5. Острянин Д.Х. Філософські погляди І.Я. Франка. *Вісник Академії Наук УРСР*. № 8. Київ, 1956. С. 19–30.
6. Дело №9-Л/8-6» Украинской ССР. Список лиц, подлежащих суду военной коллегии Верховного Суда Союза ССР от 3.01.1938 г. URL: <http://xn----cthbhcbahmli2ake3et5aa3l5a.xn--p1ai/lists/list339/> (дата звернення: 23.06.2020).
7. Шеремета О. Радянські дослідження філософської думки України: ідеологічний та адміністративний контекст дослідницьких стратегій. *Філософська думка*. 2013. № 1. С. 90–102.
8. Йосипенко С., Вдовина О., Симчич М. Історія філософії України як галузь наукового дослідження і академічна дисципліна в 1950–2000 роках. *Sententiae*. 2011. № 2 (XXV).
9. Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. За ред. М.Ф. Тарасенка. Київ : Либідь, 1997. 328 с.

References:

1. Konverskyj, A.Ye., Bychko, I.V., & Ogorodnyk, I.V. (2005). *Filosofska dumka u Kyivskom universyteti: istoriya i suchasnist* [Philosophical Thought at Kyiv University: History and Modernity]. Za zag. red. prof. A.Ye. Konverskogo. Kyiv: Centr navchalnoyi literatury, 336 p. (in Ukrainian)

2. Ostryanyn, D.X. (1971). Rozvytok materialistychnoyi filosofiyi na Ukrayini [Development of materialist philosophy in Ukraine]. Kyiv: Vyshha shkola, 322 p. (in Ukrainian)
3. Ostryanyn, D. (1960). Svitoglyad M.O. Maksymovycha [M.A. Maksimovich's worldview]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo politychnoyi literatury URSS, 145 p. (in Ukrainian)
4. Ogorodnyk, I.V., & Ogorodnyk, V.V. (1999). Istoriya filosofskoyi dumky v Ukrayini [History of philosophical thought in Ukraine]. Kyiv: Vyshha shkola: T-vo «Znannya», 543 p. (in Ukrainian)
5. Ostryanyn, D.X. (1956). Filosofski poglyady I.Ya. Franko [Philosophical views of I.Ya. Franko]. *Visnyk Akademiyi Nauk URSS*, no. 8. pp. 19–30. (in Ukrainian)
6. Delo № 9-L/8-6» Ukrainskoj SSR. Spisok lic, podlezhashhiih sudu voennoj kollegii Verhovnogo Suda Sojuza SSR ot 3.01.1938 g. [Case No. 9-L/8-6” of the Ukrainian SSR. List of persons subject to trial by the military collegium of the Supreme Court of the USSR from 3.01.1938]. URL: <http://xn----ctbhbcabhml2ake3ct5aa3l5a.xn--p1ai/lists/list339/>
7. Sheremeta, O. (2013). Radyanski doslidzhennya filosofskoyi dumky Ukrayiny: ideologichnyj ta administratyvnyj kontekst doslidnychkyx strategij [Soviet Studies of Philosophical Thought in Ukraine: Ideological and Administrative Context of Research Strategies]. *Filosofska dumka*, no. 1, pp. 90–102. (in Ukrainian)
8. Josypenko, S., Vdovyna, O., & Symchych, M. (2011). Istoriya filosofiyi Ukrayiny yak galuz naukovogo doslidzhennya i akademichna dyscyplina v 1950-2000 rokax [History of philosophy of Ukraine as a branch of scientific research and academic discipline in 1950-2000]. *Sententiae*, no. 2 (XXV). (in Ukrainian)
9. Ogorodnyk, I.V., & Rusyn, M.Yu. (1997). Ukrayinska filosofiya v imenax [Ukrainian philosophy in names]. Za red. M.F. Tarasenka. Kyiv: Lybid, 328 p. (in Ukrainian)